

ВЕЛИМИР ТЕРЗИЋ, СЛОМ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1941 —
УЗРОЦИ И ПОСЉЕДИЦЕ ПОРАЗА, БЕОГРАД 1982.

У издању три куће — „Народне књиге“ из Београда, „Партизанске књиге“ Београд — Љубљана и „Побједе“ из Титограда — објављено је под горњим насловом двотомно историографско дјело које има 1561 страну великог формата, с тим што су документарни дјелови штампани петитом.

Аутор дјела је официр бивше југословенске војске, савременик и учесник априлског рата 1941. у чину капетана I класе, са вишом војном академијом. А у народно-ослободилачком рату се од првог дана налазио на разним високим војним дужностима. Он је из рата изишао у чину генерала ЈНА, на дужности првог помоћника начелника Генералштаба Југословенске Народне армије.

У овом дјелу заобијена је политика, што мање или више није случај са текстовима у којима се говори о априлском рату. Генерал Терзић на једном мјесту каже: „Ништа није лакше него звучним фразама и пропагандом доказивати нешто за шта нема ни докумената ни аргумената, а у историји треба износити истину, без обзира да ли је пожељна или није“. У овој студији он се стриктно држао тога начела. Прихватајући се мукотрпног дугогодишњег рада на овој студији, Терзић је био свјестан своје морално-политичке одговорности у погледу истинитости, вјерности, критичности према изворима и литератури којима је располагао. Он је овом проблему пришао са свом озбиљношћу научника, па испитује, открива, провјерава, упоређује, допуњује. Да би читалац што боље схватио зашто је у априлском рату југословенска држава пропала, догађаји и чињенице у овој књизи освјетљавају се првенствено са војног аспекта. Богатство материјала пружа читаоцу могућност да о појединим појавама и догађајима сам доноси судове и изводи закључке.

Прва књига, мада обимом знатно мања од друге, занимљивија је и за многе важнија, док је друга далеко узбудљивија. Прва се за-

вршава војним пучем 27. марта 1941. и покушајима Симовићеве владе да избјегне рат.

Ово дјело генерала Терзића појавило се скоро 19 година послје штампања његове прве књиге „Југославија у априлском рату 1941. године“. За ово протекло вријеме аутор је настојао да прикупи што више података како би на основу њих примјеном аналитичке методе могао свестраније сагледати и објаснити узроке и посљедице брзог слома Краљевине Југославије априлских дана 1941. године.

У току 15-годишњег интензивног и мукотрпног истраживачког рада, Терзић је прегледао документ, литературу, штампу, дневнике, мемоаре, сјећања — све што се односи на проблеме који су га интересовали и што му је било приступачно у нашој земљи и иностранству. Ипак, и поред мноштва докумената наведених у овом дјелу, постоји још важних извора у иностранству, а можда и код нас, који још нијесу доступни историчарима-истраживачима. Посебно би била драгоцјена грађа нашег поријекла, која је, према сигурним обавјештењима, сачувана и највећим се дијелом налази ван наше земље: архива кнеза Павла Карађорђевића, архиве Анте Павелића и Влатка Мачека које су они понијели бјежећи испред народноослободилачке војске маја 1945. године, затим извјештаји и писма које је загребачки надбискуп Алојз Степинац слао Ватикану, архива Хрватске сељачке странке коју је оставио један од њених вођа. Вјероватно се значајна грађа налази и у Архиву Коминтерне и у Архиву Министарства спољних послова Совјетског Савеза.

У првој књизи обрађена је унутрашњополитичка и спољнополитичка ситуација Краљевине Југославије, од настанка заједничке југословенске државе 1918. године, а посебно од Аншлуса 1938. године. Терзић себи није поставио задатак да пише историју Југославије у међуратном периоду, него само да изнесе најважније уну-

трашњополитичке проблеме и укаже на спољнополитичку ситуацију и међународни положај југословенске државе, и да тиме објасни узроке брзог пораза југословенске краљевске војске и пропасти југословенске државе априлских дана 1941. године.

О унутрашњополитичким проблемима говори се на 210 страна. У најкраћим потезима дат је значај формирања југословенске државе заједнице 1918. године, тога најсудбоносијег периода наше новије историје, када су се после 13 векова живљења у данашњим просторима наши народи нашли заједно и добили заједничку државу, од када отпочиње и доба њиховог заједничког живота. Терзић констатује да су одмах после уједињења нову државу потресали тешки унутрашњи класни и национални проблеми. „Тако је национално и социјално питање убрзо прерасло у перманентну државну кризу која ће трајати све до априлског слома 1941. године“. Терзић с правом констатује да је после уједињења руководство нове државе и на међународном и на унутрашњем плану имало веома много разноврсних тешкоћа, невоља и проблема који су нову државу јако потресали, тако да је њен положај био „веома нестабилан, неизвјестан, па и критичан“. Поједини југословенски сусједи, а особито Италија, имали су претензије на југословенске територије, па су зато били непријатељи и самог настанка југословенске државе, а силе побједнице у свјетском рату равнодушно су и неповољно гледале на њено стварање „одуговлачећи међународно признање и коначно одређивање граница“. Такав став великих сила погоршавао је ионако тешко стање дуготрајним ратом опустошених југословенских земаља. Нову државу су потресали и раднички штрајкови, побуне сељака, болести, немаштине, као и акције сепаратиста у појединим њеним крајевима, а посебно у Хрватској и Црној Гори.

Терзић сасвим исправно осуђује често и данас коришћену и злоупотребљавану тезу о Југославији као „версајској творевини“.

Дат је кратак преглед дјелатности грађанских политичких странака и доминације србијанске буржоазије. Констатује се да србијанске грађанске партије на челу са Монархијом уопште нијесу имале слуха за национално питање у југословенској држави, што их је довело у непомирљив сукоб са буржоазијама других народа, а посебно са хрватском. А тај је сукоб био један од најважнијих узрока нестабилности буржоаско-монархистичке државе. Терзић је указао и на постојање великосрпских сепаратиста у радикалским круговима и у дворској камарили, који су предвиђали могућност велике Србије и тиме, као и великохрватски и други сепаратисти, прижељкивали разбијање Југославије, али са нешто другачијег аспекта и са другим тенденцијама.

Посебну пажњу Терзић је посветио дјелатности Хрватске сељачке странке, јер је њена дјелатност тијесно повезана с активношћу осталих странака, тако да се могу видјети њихови односи, па и јаснија слика њихове међусобне борбе или привременог савезништва. Обрађена су крупна политичка питања из дјелатности ове странке, а читаоцу је јасно изнесен преглед њеног рада. Сагледавању овог питања Терзић прилази као међународном питању и тај свој став темељи на бројним чињеницама. Посебно га опширно обрађује у периоду после завођења шестојануарске диктатуре 1929. године. Указано је да је најизразитији представник Хрватске буржоазије и вођа Хрватске сељачке странке др Влатко Мачек, користећи неријешено национално питање као и многе унутрашње слабости и супротности централистичке државе, био развио страну широку активност на разбијању југословенске државе и стварању самосталне Хрватске. Автор указује да су споразум у Минхену и криза око Чехословачке 1938. године утицали на унутрашње прилике у Хрватској у првом реду због хрватског питања, и то доказује низом чињеница наводећи и цитате из „Хрватског дневника“, званичног органа Хрватске

сељачке странке. Наведена је и Мачекова изјава, звана „Промеморија“, дата дописнику истог листа 29. октобра 1938. године, у којој је он изнио своје погледе на рјешење хрватског питања. Посредством тога дописника Мачек је ступио у контакт са италијанским министром спољних послова, тражећи помоћ Италије у рјешавању хрватског питања. Из текста се јасно види: Како се ближио почетак другог свјетског рата, вођство Хрватске сељачке странке је све више наглашавало међународни карактер хрватског питања и упућивало сталне пријетње Београду, обилно користећи неповољну спољнополитичку ситуацију Краљевине Југославије, нарочито њену све већу угроженост од стране Њемачке и Италије.

Обрађени су преговори вођства Хрватске сељачке странке са краљевском владом у циљу рјешавања хрватског питања. Дате су и оцјене споразума Цветковић — Мачек из 1939. године, чија је суштина била компромис између врхова хрватске и српске (тачније: србијанске) буржоазије. Њихов резултат је био стварање бановине Хрватске, која је, што се види из наведених докумената и што аутор тачно примјећује, била само први тактички циљ иза кога се прикривала намјера дефинитивног разбијања Југославије. Заправо, бановина је била само почетна етапа у тежњи да се створи хрватска држава. Говорећи о овом питању, Терзић констатује: Док се ратна опасност све више приближавала Југославији, прваци Хрватске сељачке странке давали су изјаве из којих се могло јасно видјети да „капиталистичка класа Хрватске, у случају ратне опасности, неће бранити интегритет југословенске државе“.

Дјелатности Комунистичке Партије Југославије посвећено је око 40 страна. Углавном је изнесено оно што се односи на њен рад на одбрани земље, на рјешавање националног питања, на њен став у односу на спољну политику државе, као и мјере које су противу њене дјелатности предузимане у југословенској војсци. Посеб-

но се говори о ставу Партије према споразуму Цветковић — Мачек.

У књизи је доста простора дата разним шовинистичким, сепаратистичким, иредентистичким, клеронационалистичким и непријатељским организацијама у појединим крајевима Југославије, које су свака на свој начин допринијеле брзом распаду државе. Обрађена је непријатељска дјелатност Ватикана и дијела католичког клера у Југославији. Терзић пише: „Необориве су чињенице да је клеронационализам у Хрватској у том периоду био најоданији савезник Берлина и Рима, односно експонент њихове политике на Балкану, који се све отвореније и интензивније ангажовао, нарочито од почетка XX века“.

У другом дијелу прве књиге обрађена је спољнополитичка ситуација Краљевине Југославије. Овај дио књиге тематски је подијељен из четири дијела, а сваки дио има више подналова. Највише простора дато је предговорима о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту, склопљеном 25. марта 1941. године у Бечу. Преговори су обрађени веома детаљно а донесено је и доста одломака текста из докумената. Обрађени су и напори Енглеске да Југославија не приступи Пакту. Такође су обрађене припреме пуча и организација пуча од 27. марта, његов одјек, као и оцјене значаја овог удара. Терзић наводи врло интересантне детаље, па и то да конци завјере датирају од 1937. године, јер су се у војсци већ тада почеле стварати тајне организације по систему петорки. Терзић је изврсно анализом докумената утврдио да када се после тајне посјете кнеза Павла Хитлеру 4. марта 1941. сазнало да ће Југославија приступити Тројном пакту, организатори пуча су у Команди ваздухопловства и Шестоог ваздухопловног пука у Београду ужурбано радили на обрађању владе Цветковић — Мачек. Они су за ту акцију лако задовољили младе антифашистичке настројене официре у београдском гарнизону, а истовремено су појачали политичку активност грађанским редовима. Коначна одлука за

извршење пуча донесена је 26. марта, последице повратка председника владе Цветковића и министра спољних послова Александра Цинцар-Марковића из Беча, гдје су потписали уговор о приступању Југославије Тројном пакту, који огромна већина Југословена није жељела, а још мање хтјела.

Доста веома интересантних података налазимо и о образовању и раду владе генерала Симовића од 27. марта до 6. априла 1941. Снажно је документован и рад др Влатка Мачека, као потпредседника у влади генерала Симовића, који је истовремено водио и преговоре с агентима и повјереницима Њемачке. Посљедње поглавље прве књиге је покушај Симовићеве владе да избјегне рат. Налазећи се у веома сложеној и крајње тешкој ситуацији, влада генерала Симовића — особито већина њених министара — била је потпуно „изгубила главу“. Лебјела је у ваздуху, нереално покушавајући да Југославија задржи неутралност, или бар добије у времену. Влада је водила преговоре на све стране — са Њемачком и Италијом, с Енглеском, Грчком, Америком, Турском и Совјетским Савезом, тражећи помоћ коју неће добити.

Рад Симовићеве владе од 27. марта до 6. априла 1941. године Терзић је окарактерисао као њене заблуде, неопроистиве грешке и индиферентност према ситуацији у којој се Југославија нашла последице 27. марта. Влада се оглушила на многа упозорења да 6. априла предстоји напад.

У књизи је дато и девет важних прилога — докумената.

У другој књизи Терзићевог дјела, на 620 страна, обрађен је период наше југословенске историје од 27. марта 1941. до капитулације краљевске југословенске војске. Ово је највећим дијелом војна студија која се, као ријетко која, темељи на богатству грађе — наше и стране.

У првом дијелу друге књиге обрађени су обострани планови, припреме и распоред снага 6. априла 1941. Обрађени су: њемачке и италијанске припреме, планови и снаге до 27. марта 1941. и последице

је 27. марта до 6. априла, главне карактеристике планова и снага сила Осовине, као и улога Бугарске, Румуније и Мађарске у нападу на Југославију. У вријеме приступања Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. године све њемачке оружане снаге, осим оних на западу и 12. армије која се припремала за напад на Грчку, вршиле су припреме за напад на Совјетски Савез. Југославија није била непосредно угрожена, па су, како истиче Терзић, њемачке оружане снаге за њу представљале огромну потенцијалну опасност, јер су биле у стању да је брзо и лако изолују.

Детаљније су обрађене југословенске припреме, планови и оружане снаге, организација и формација југословенске војске, југословенска војна доктрина, командни кадар, настава, материјалне припреме, утврђивање, ратни планови, осигурање границе, уређење позадине, мобилизацијске припреме, војне припреме од 27. марта до 6. априла, као и грчко-британски планови и ратне снаге.

У времену од 1. фебруара до 20. марта вршено је активирање појединих јединица Југословенских оружаних снага. Према подацима изнијетим у књизи, 20. марта било је укупно у активном саставу 597.936 људи. Југословенска краљевска армија имала је свега 12.952 активна официра и војна чиновника и 8.206 резервних. Терзић констатује да тај малобројни мирнодопски старјешински кадар није био у стању да држи дисциплину активiranог људства, а то није био у стању ни резервни старјешински кадар, па је она због тога ослабила. Често је долазило до инцидентата, а мирнодопски закони били су непогодни за одржавање реда у ратним јединицама. Људство позивано на војну вјежбу више пута се није одазивало позиву, а често је долазило са закашњењем. И одзив обвезника у прољеће 1941. године био је у неким областима веома слаб. Из нејединих области износио је у просјеку од 30 до 50%. Па ни у Црној Гори и Херцеговини није био најбољи — кретао се до 80%.

Послије 27. марта, каже Терзић, било је јасно да ће силе Осовине напасти Југославију. Зато је нова југословенска влада на челу са предсједником генералом Душаном Симовићем — који је узео и положај начелника Главног генералштаба, а у рату је био начелник Врховне команде, што значи фактички командант војске — требало да одмах, то јест истога дана, прогласи општу мобилизацију, да би земља била спремна за вођење рата. То је тражио и Главни генералштаб. Међутим, влада није прихватила тај предлог, плашећи се да би он Њемцима, који су већ имали спремне трупе за напад на Грчку, могао послужити као повод за оружани напад на Југославију, као што је то био случај са Пољском. Даље, влада се надала да ће тактизирањем у преговорима успјети да одложи, па чак и отклони напад, и да ће доћи до неког компромиса с Хитлером. Умјесто опште мобилизације, влада је 27. марта наредила активирање одређеног броја јединица, а 30. марта наређује опште активирање, тј. тајну мобилизацију, али с тим да први дан активирања буде 3. април. Гледишта владе и Главног генералштаба, на чијем се челу налазио први помоћник начелника генерал Милутин Николић, била су дијаметрално супротна у оцјени ситуације и у погледу мјера које треба предузети. Генерал Симовић и менистар војни генерал Илић не усвајају предлог да активирање почне 1. априла. Интересантно је напоменути да министар војске и 5. априла сматра да има 10% вјероватноће да ће доћи до споразума с Хитлером, иако је тог истог дана око 17.30 часова са више страна јављано Београду да ће 6. априла око 6.30 часова услиједити напад. Генерал Терзић констатује да се по мирнодопском начелу, тј. активирањем, до 6. априла није могла извршити мобилизација чак ни у оперативним јединицама прве линије. Треба само подсјетити да је Њемачкој врховној команди било потребно пуних 9 дана да изврши припреме својих већ мобилисаних и комплетних јединица према југословенској граници. А

Југославија је имала само три дана за мобилизацију, концентрацију и стратезијски развој својих оружаних снага. Њемачка војска је располагала јаким моторизованим, оклопним и ваздухопловним снагама, чија се доктрина заснивала на муљевитом рату. Њемачка је за напад на Југославију, поред снага ангажованих за операције у Грчкој, морала ангажовати и снаге које су стајале непосредно пред транспортовањем на концентрацијску просторију за операције против СССР или чије транспортовање било у току. Зато су припреме за напад на Совјетски Савез, које су имале бити завршене до 15. маја, одгођене. Озвиз људства — војних обвезника и давалаца стоке — у неким областима био је веома слаб: само до 50% војних обвезника и 10—15% давалаца стоке и возила. Изразито је слаб био озвиз у неким подручјима хрватске бановине. Многе јединице су остале уопште без стоке.

До 6. априла није мобилисан ни један виши штаб (почев од дивизије до Врховне команде), ни једна јединица за везу, ни једна артиљеријска ни санитетска јединица. Заправо, ни једна оперативна јединица — дивизија или армија — није била у потпуности мобилисана, а рат је почео. „А тако стање“ — констатује Терзић — „представља највећу кризу коју тешко може преживјети која држава“.

Главни циљ југословенске војске био је садејство са Грцима и Ентлезима. Међутим, априлских дана 1941. године Југославија није могла ниодкуда добити помоћ. Обећану помоћ Енглеска није могла пружити ни Грцима ни Југословенима. Њен главни циљ био је, констатује Терзић, да Југославију увуче у рат против Њемачке, да тиме колико-толико олакша своју ситуацију и ослаби притисак Њемачке на Грчку и Средоземље.

На близу 200 страна овога дјела описан је ток операција од 6. до 18. априла. Те су операције подијељене у три фазе. Ратни догађаји обрађују се по данима и по фронтovima групе армија и армија. Обрађени су: рад Југосло-

венског ратног ваздухопловства, Ратне морнарице, Врховне команде и Југословенске владе, затим стање у позадини, утицај пете колоне на вођење априлског рата (који је био катастрофалан у појединим областима), одлазак краља и владе из земље, покушаји преговора о примирју, капитулација. Посебно је дат осврт на командовање и дејства појединих јединица југословенске војске и истакнуто примјерно држање неких јединица и појединих војних старјешина.

У трећем дијелу обрађене су посљедице пораза Краљевине Југославије у априлском рату. На 50 страна дат је бриљантан општи закључак, у коме је аутор изнио своје цјеловито гледање на битне узроке пораза.

Анализирајући војне операције и одлуку владе о капитулацији, генерал Терзић пише да се југословенска војска, чак и да је била хомогена, добро наоружана и добро вођена — а камоли онаква каква је била и у онаквим условима — не би могла фронтално одржати силним непријатељима. Једини излаз, по његовом мишљењу, био је у преласку на територијални герилски — партизански рат.

Брзи слом Краљевине Југославије генерал Терзић не објашњава само огромном економском и војном надмоћношћу Њемачке и њених савезника, него и катастрофално погрешном унутрашњом политиком коју су водили ненародни режими, то јест неријешеним националним и социјалним питањем.

Вриједност Терзићеве књиге надопуњује и девет објављених прилога.

На крају је списак извора и литературе за I и II том, као и регистри личних имена, географских појмова, установа, организација, војних јединица и других појмова — све на више од 200 страна.

Ова књига генерала Терзића је до сада најобухватније дјело о слому Краљевине Југославије у априлу 1941. године. Она ће сваког читаоца потпуније упознати са збивањима тих дана и узроцима слома државе. Чак ће му пружити слику друкчију од оне коју је стекао слушајући и читајући разне текстове на ову тему. Генерал Терзић је дао одговор на многа питања, а нека су, по нашем увјерењу, у потпуности обрађена и могу бити још само детаљније разрађивана. Богатство материјала, ауторова анализа, као и његови закључци и ставови о појединим питањима — по нашем мишљењу могу покренути читав низ и других питања, па у понечему и тражити друкчије и потпуније одговоре.

Читалац може стећи утисак да су неки Терзићеви судови строги или престоги. Исто је тако могућ и дојам: Да је поступљено онако како су појединци из врхова војске и државе предлагали и онако како аутор сматра да је требало поступити — можда је наша историја у периоду 1941—1945. могла кренути и другим током. Можда ће бити и људи којима се књига у цјелости неће допасти, или оних који ће имати друкчија гледања на поједине проблеме. Ипак, по нашем дубоком увјерењу, књига представља капитално дјело.

Овом приликом треба одати пуну захвалност не само аутору него и рецензентима и Институту за савремену историју у Београду, који је књигу препоручио за издавање, као и радним организацијама (Народној књизи у Београду, Партизанској књизи Љубљана—Београд и Побједи у Титограду) које су ово дјело публиковале.

Др Новица Ракочевић